

“Azərbaycan xalçaçılığı: keçmişdən gələcəyə”

Azərbaycan xalq tətbiqi sənətinin bir qolu kimi xalçaçılıq, milli mədəniyyət tariximizdə özünə-məxsus yer tutur. Zaman-zaman zəifləyən, ayrı-ayrı tarixi mərhələlərin tələblərinə müvafiq olaraq, demək olar ki, tam tənəzzülə uğramış xalçaçılıq işi Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra, xüsusilə, 1993-cü ildən etibarən yenidən dirçəlməyə başlamışdır. Ulu Öndərin dövlətçilik siyasətini uğurla davam etdirən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin diqqət və qayğısı nəticəsində xalçaçılığın inkişafının qanunvericilik bazası yaradılmışdır.

2004-cü il dekabrın 7-də “Azərbaycan xalça sənətinin qorunması və inkişaf etdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu təsdiq olunmuş, 2005-ci il fevralın 7-də həmin qanunun tətbiq edilməsi barədə fərman verilmişdir. Azərbaycan xalçalarının təbliği və nümayiş etdirilməsi məqsədilə Prezident İlham Əliyevin iştirakı ilə 2014-cü il avqust ayının 26-da Dənizkənarı Milli Parkın ərazisində unikal memarlıq xüsusiyyətlərinə malik olan Azərbaycan Xalçası Muzeyinin açılışı da xüsusi qeyd edilmişdir. Azərbaycan mədəniyyətinin, o cümlədən xalçaçılığın inkişafı və onun nailiyyətlərinin dünya miqyasında təbliği sahəsində Heydər Əliyev Fondunun Prezidenti, YUNESKO və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban Əliyevanın böyük rolu vardır. Mehriban xanımın rəhbərliyi ilə Azərbaycanın Dövlət müstəqilliyinin iyirmi illiyi münasibətilə Böyük Britaniyada, Fransada və Rusiyada keçirilən Azərbaycan mədəniyyəti və incəsənəti günləri çərçivəsində təşkil edilən xalça sergiləri böyük şöhrət qazanmışdır. Bütün bunlar Azərbaycan xalçasının 16 noyabr 2010-cu il tarixdə YUNESKO-nun Bəşəriyyətin Qeyri-maddi Mədəni irs üzrə Repräsentativ Siyahısına daxil edilməsinin qanunauyğunluğunu təsdiq etmişdir.

Bundan başqa, Azərbaycan xalçalarının unudulmaqda olan çeşnilərini bərpa etmək, milli xalçalarının bədii ənənələrini yaşatmaq və gələcək nəsillərə ötürmək, beynəlxalq miqyasda ticarətini təşkil etmək məqsədilə Azərbaycan Xalçaçılıq Mərkəzi yaradıldı. Mərkəzin rəhbəri Azərbaycan Respublikasının Əməkdar incəsənət xadimi, tarix üzrə fəlsəfə doktoru, professor Vidadi Muradov bildirir ki, Azərbaycan xalçasının beynəlxalq miqyasda ticarətini təşkil etmək layiqli şəkildə təbliğinə nail olmaq rəhbərlik etdiyi kollektivin ən ümdə məqsədi və məramıdır. Və bu məqsədə doğru addım-addım, ilmə-ilmə

yaxınlaşan “Azər-İlmə” tarixən qədim toxuculuq mərkəzləri Abşeronda, Qarabağda, Qazaxda, Qubada, Gəncədə, Lerikdə, Şirvanda, Şəkiddə emalatxanalar yaratmış, əsrlər boyu formalaşmış milli ənənələri ən yüksək səviyyədə yaşadaraq böyük nüfuz qazanmışdır. Hal-hazırda “Azər-İlmə”nin peşəkar xalçaçı-rəssamlardan, ustad toxuculardan ibarət böyük kollektivi məhsuldar yaradıcılıq axtarışlarını davam etdirir. Yazını hazırlayarkən biz də məhz xalça toxuma sahəsində tarixi ənənələri olan bir bölgəmizə, Göyçay rayonunun Qarayazı kəndinə səfər etmək, bu ənənələrin keçmişini araşdırmaq, hazırda ömrünün ahıl çağını yaşayan xalçaçı nənələrimizlə görüşüb söhbət etmək qərarına gəldik.

Azərbaycanın bütün bölgələri kimi Göyçayda da xalçaçılığın tarixi qədimdir. Göyçayın Qarayazı kəndinə ekskurs zamanı burada xalçaçılığın bir zamanlar əsas məşğuliyyət növü olduğunun şahidi olduq. Onu da qeyd edək ki, Göyçay xalçaları digər xalçalardan sıxlığı, rəng çalarları ilə seçilir. Müşahidə etdiyimiz xalçaların zəngin rəng tonları var. Sadaladığımız kəndlərin tarixi və məşğuliyyəti barədə bizə məlumat verən Qarayazı kənd orta məktəbinin tarix müəllimi Cavad Cavadov bildirdi ki, Göyçay rayonu Qaraməryəm kəndi inzibati ərazi-

nümayəndəliyi ən böyük ərazilərdən biridir, 4 kəndi, yeni, Qaraməryəm, Yekəxana, Şahsultanlı və ərazi baxımından ən böyük olan Qarayazı kəndini əhatə edir. Dörd kənddə 6 mindən çox adam yaşayır. Kəndin əsas məşğuliyyəti bitkiçilik və heyvandarlıqdır. Ancaq tarixən bu kənd xalçaçılığına görə tanınır.

Kəndin tarixinə gəldikdə isə Cavad müəllim deyir ki, bu ərazi-

ye insanlar hələ XVII əsrin ortalarında köçüb gəliblər. Ancaq kəndin tarixilə bağlı bir neçə fərqli fərziyyələr mövcuddur. Məsələn, bir versiyaya görə bizim kəndin əhalisinin əcdadı Oğuz türklərinə gedib çıxır. Oğuzlarda da “Qara” sözü böyük mənasını verir. Qarayazı-Böyük düz mənasındadır. Araşdırılmamış sahə olduğu üçün buna əks arqument səsləndirənlər də var. Bunlardan biri odur ki, Qazaxdakı Qarayazı çölü ilə Qarayazı kəndinin oxşarlığı olduğuna görə bunları bir-biri ilə əlaqələndirirlər. Maraqlısı budur ki, burada dialekt, adət-ənənə oxşarlığı da var. Sakinlərlə söhbətdən məlum oldu ki, xalçaçılıq, Qarayazı əhalisinin əsas məşğuliyyəti olub. Qadınlar əsasən toxuculuqla məşğul olublar. 1933-cü il təvəllüdü, təqaüddə olan riyaziyyat müəllimi, emək veteranı Fərzəli Fərzəliyev deyir ki, hardasa 1990-cı illərin əvvəllərinə qədər bütün evlərdə hana qurğuları var idi. Kənd sakinlərinin maldarlıqdan sonra əsas qazanc mənbəyi xalçaçılıq idi. Sonradan rentabelli olmadığına görə xalçaçılığın Azərbaycanın bir çox bölgələri kimi burada da inkişafı dayanıb.

Özünün ifadə etdiyi kimi gözələrinin nurunu, ömrünün, gününü xalçaçılığa həsr edən 1930-cu il təvəllüdü Xədicə nənə (Fərzəliyeva) bizimlə söhbətində bildirdi

ki, uşaq vaxtlarımızdan anam bizə ilmə vurmağı öyrədir. Mən neçə illər xalça toxudumsa öz əllərimlə ayırdığım yun iplərdən istifadə elədim. Anamın sənətini olduğu kimi balalarım çatdırdım. Bütün ömrümü bu sənətə həsr etmişəm, bu əllərimlə (əllərini göstərir) yüzlərlə xalça, at çulu, xurcun toxumuşam. Evdə cəmi bir xalçam qalıb, vəsiyyətimləməmişəm ki, öləndə tabutumu o xalçanın üstündən götürsünlər.

Xədicə nənə onu da bildirdi ki, xalça gözəl əl işi olmaqla yanaşı, həm də məişətdə istifadə olunma biləcək qiymətli əşyadır. Əgər sermayə qoyulsa, bu gün də kəndimizdə xalçaçılıq ənənələrini bərpa etmək olar. Bizim kənddə 450 evin 300-də xalça toxumaq istəyində olanların olduğunu böyük əminliklə deyə bilərəm.

Bu yerdə lütfkarlıqla bizə bələdçilik etməyə razılıq vermiş yerli icra nümayəndəsinin müavini Rəhman Əliyev də söhbətə qoşulur:

- Burada nəinki qadınlar, hətta kişilər də bu sahənin bilicisi olublar. Sadəcə, onu təşkil etmək lazımdır. Mən deyirdim ki, respublika üzrə ən bacarıqlı xalçaçılar bizim kəndin xalça toxuyanları olub.

Daha sonra Rəhman müəllim bizi növbəti xalçaçı nənə ilə görüşdürdü. Xeyrənsə nənə də Xədicə nənə kimi bizi öz şirin söhbəti, xatirələri ilə valeh etdi. Bildirdi ki, bir çox kənd sakinləri kimi onların da ailəsinin əsas məşğuliyyəti xalçaçılıq olub. Demək olar ki, bu ailələr üçün xalça əsas qazanc mənbəyi hesab olunub. Bütün ailə bu işə cəlb olunurdu. Xeyrənsə nənə :

- Sovetlər vaxtı idi. Dolanışıq çətin idi. Təzəcə müharibədən çıxmışdıq. Həm sovxozda işləyirdik, həm də axşamlar gəlib hana arxasında oturardıq. Uşaqları da yatmağa qoymurduq ki, səhərə xalçanın toxunmasını başa çatdırıb bazara çıxaracağıq. Xalçaların da bahalı, ucuzu var idi. “Mərcangölü” xalçası ən bahalı xalça sayılırdı. “Durnalı”, “Mərciməyi” və “Sofyana göllər” adlı xalçalar toxuyurduq. Xalçanın üzərində olan hər bir çeşninin, işarənin öz mənası var. Gördüyünüz xalçanın üzərindəki it dirnağının işarəsi göz qaytarmaq, ruzi gətirmək

üçündür.

Xeyrənsə nənə bildirdi ki, tək xalça deyil, lazımi məişət əşyalarının hamısını toxuyurduq. O zaman belə deyildi. Dən yığmaq üçün çuval, bazara getmək üçün heybə, atın belinə qoyub içine yük yığmaq üçün xurcun, at çulu toxuyurduq. Əvvəllər ayaqqabı olmadığı, yaxud da baha olduğu üçün patava, corab da toxuyurduq ki, çarıqla geyinsinlər. Patavanı qılıncla toxuyurduq. Yuxarısına da qotazlı ip qoyurduq. Bu da olurdu onun bəzəyi.

İlk dəfə toxuyub satdığım xalça “Sofyana podnos gölü” adlanırdı. Sonralar isə “Mərcan gölü” çeşnili, İmamzadənin şəkilləri olan xalçalar toxumuşam. Özünü tərifləmək olmasın, mənim yaxşı qavramaq, təsvirləri düzgün əks etdirmək məharətim olduğu üçün əlimə düşən şəkillərdən gözəl xalçalar yarada bilirdim. Bazara çıxardığım xalçalar heç vaxt qayıtmırdı. Xalçanın üzərində quş, pələng, at, dəvə, ağaclar və meşə təsvirləri yaradırdım. Çox canlı və orijinal xalçalar idi. Görənlər hələ də mənim toxuduğum xalçaların rəngarəngliyindən danışır. Düzdür, o xalçaları görənlərin əksəriyyəti dünyasını dəyişib. Mənim ən uğurlu əl işlərimdən biri “Durnalı göl” adlı xalça olub. Xalçanın ortasından iki dənə durba gəlirdi. Onların da ortasından rəngarəng güllər yaradırdıq. Xalçadan əlavə kilim və palaz da toxuyurduq. O zaman qızlar üçün əsas qiymətli cehiz xalça sayılırdı. İmkana uyğun olaraq, varlılar 4-5 ədəd, kasıblar isə bir xalça cehiz verirdi.

Xeyrənsə nənəyə “bu gün də xalça toxuya bilərsənmi” sualı ilə müraciət etdikdə “bilərəm” cavabı verdi.

Xeyrənsə nənə bunu da qeyd etdi ki, xalçada əsasən qara, ağ, qırmızı, sarı rənglərdən istifadə edib. Qara ipləri özümüz boyayırdıq. Boyaq otu adlanan bitkinin kökünü yerdən qazıb çıxarırdıq. Rəngiləri isə xüsusi boyaqçılar boyayırdı. Əsasən qara rəngə üstünlük versək də təsvirlərdə digər rənglər də köməyimizə gəlirdi. Bəlkə də bu zəmanə ilə əlaqədar idi. Axı, o zamanlar belə döşəmələr, təmirli evlər olmurdu. Camaat ya saxsıdan, əksəriyyət isə qamışdan evlər tikirdi. Çoxdanın söhbətində, bir dəfə illi yadımdan çıxıb, kəndə təsadüfən yanğın düşdü. Bir çox evlər yandı. Ondan sonra camaat yenidən qamışdan, ağacdən evlər tikdilər. Əvvəldə də qeyd etmişdim, kənd əhalimiz çox zəhmətkeşdir. Hər bir çətinliyin öhdəsindən gələrək bu gün firavan həyat sürürlər. İndi su da çəkilib, yollar da salınıb, kənddə yaşayan insanların mədəniyyətləri də düzəlib. Ancaq mən o xalçalarımın və o günlərdən ötrü çox darıxıram...

Xeyrənsə nənəni başa düşmək çətin deyildi... O həm də itirdiyi günlərdən, cavanlığından ötrü darıxır.

Xalçaçı nənələrdən xoş təəssüratlarla ayrılacaq da, təəssürümüzə canlandırdığımız hanalar, cərgə ilə sıralanmış qız-gəlinlər, onların hərəkətli qızıl barmaqları, boyanın iyi sanki bizi başqa bir aləmə aparmışdı. Çox istərdik ki, xalçaçı nənələrin arzusu həyata keçsin. Onlar üçün elə bir şərait yaradılsın ki, yenidən sevimli sənətlərinə qayıda bilsinlər.

✍ Şəmsiyyə Əliqızı,
“iki sahil”

Yazı “Azər-İlmə” Xalçaçılıq Mərkəzi və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Kültüvi İnformasiya Vəsitiyələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun birgə təşkil etdikləri fərdi jurnalist yazıları müsabiqəsinə təqdim edilir.